

կերպով կը կատարուէր: Մի ե նոյն նիւթէն կը պատրաստուէր անհարթ պտուկը ե ցնարակը, բայց վերջինս նկարուելէն կամ քսուելէն առաջ արդէն անգամ մը եփուած ե փոշիացած է. յետոյ մեծ խնամքով կը յղկուէր ե կը քսուէր անօթին վրայ, ե անօթը դարձեալ կարճ ժամանակ մը կը շնոուցուէր, որպէսզի ջնարակը գլխաւոր նիւթին կպչէր, թէն այդ չէր բաւեր զինքը ստորին խաւերու հետ լաւ մը միացնելու:

7. Կարմիր խաւը գրեթէ այնչափ երկաթ միայն կը բովանդակէ որչափ իրեն տակը գտնուող խաւերն: Այս պարագայս է որ զիս կը ստիպէ ընդունելու թէ երկուքն ալ միեւնոյն նիւթէ շինուած են:

8. Զնարակի մասունը չկայ մէջը: Ուրեմն իրապէս կայ գունաւորում մը, թէն այն բուն անօթի նիւթովն է, բայց մասնաւոր կերպով աշխատուած: Արդեօք «միկենեան» զարգացած արուեստի նախնական աստիճանն մ'է այս: Ունի՞ առջնչուծին մը արեւմտքի հետ: Հարցումն երկրորդը հաստատելու է ըստ Յաջնի կարծեաց:

Թոփրաքգալէի անօթներ շատ կը համաձայնին իրենց արուեստով ե ճաշակով (մասնաւորապէս դուրս ծած շրթունքներով) Գորդիոնին խեցեղէն անօթներուն, զորս Գէօրտէ պեղելով հանեց:

Փոփրական կարմիր ու սև գունով կտորներն ունին մի ե նոյն փայլուն ծեփը ինչպէս խալդիականները, ե ծեփը կը թափանցէ երկուքին վրայ ես մինչև աստիճան մը, ինչպէս կտորներու վրայէն կը տեսնուի, ե այս նշանն մ'է երկու կողմէն փոխադարձաբար անձուկ կապի մը:

Գամամը նման գունաւորում մը անօթներու վերին երեսին ե այս քսուածի յղկում մը կը գտնուի, բացի փոփրական կաւագործութեան արուեստէն, նաև Տրոյիոյ մէջ, Պերգամոնեան երկրէն Եփեսոսի վրայ յատալ ճան ջնարակի գիւտը. յետոյ Եգիպտայն, Պարոսէն, Մեւրոսէն, Թերայէն ելնող կտորներու վրայ: Խալդիք ե Փոփու

գացիք կը յղկէին քսուածը. մինչ երեսացւոց ըրած գիւտով, որ յետոյ Միկենեանց մօտ տարածուեցաւ, յղկման պէտք չեղաւ: Այդ գագոնիք մ'էր Կրետացւոց ե Թերացիք փորձեցին անոր նմանիլ, բայց փայլը միայն յղկմամբ կրցան առաջ բերել:

Թրգմ. Հ. Յ. ԱՍՏՈՐԵԱՆ

Շարայարեկի

ՈՒՐՈՒԱԳԻԾ ՊԵՏԱՌԻԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՍԿՋԲԱՆԷ ՄԻՆՁ

ՍՊԵՐՏԱԳՈՒՆԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆՆ

Ուրսայի ստիպման վրայ Ուլուսուն ապրտամբեցաւ, Սարգոն հարկադրուեցաւ դէպ հիւսիս ելնել, իր ներկայութիւնն բաւեց Ուլուսունի հնազանդութիւնն ձեռք բերելու: Հայրենասէրն Ուրսա միշտ իւր ծրագրոյն հետամուտ՝ Սարգոնի հեռանալուն (715) Ուլուսունը կրկին իրեն հպատակեցուց ե զաւակն պատանդ առաւ: Սարգոն ստիպուեցաւ մեծ բանակաւ Ուրսայի վրայ գնալ, ճակատեցաւ Ուրսայի ե անոր զաշնակցաց դէմ (714), Ուրսա յաղթուելով մատակ ձիւ մը վրայ հեծնելով փախաւ ու ամուր տեղեր ապաստանեցաւ: Հինգ ամիս լեռներն թափառեցաւ հալածուելով Սարգոնէն: Ասորեստանեայն Ուրսայի 260 ձիաւորներն գերի բռնեց: Ուրսայի միակ հաւատարիմ մնացած էր Մուսաիրի Ուրգանա՝ Թագաւորն, Սարգոն

1. Ուրգանայի կնիքն՝ Լահէի Թագարանն կը գտնուի: Այս կնիքն բթամատի հաստութեամբ երկար ե զլանաձև սև քար մ'է՝ որոյ վրայ բնւոյնագրերու պատկերներն կը գտնուին: Պատկերն է Թեւաւոր մարդ մը որ իր երկու ձեռքերով երկու թռչուններու վզէն բռնած է: Արձանագրուած թան թարգմանութիւնն է.

Կնիք Ուրգանայի
Արքայի Մուսաիրի

Մուսասիր մտաւ, Սուրբանան փախաւ, ասոր ընտանիքն, գանձն և շատ մարդիկ (20170) ու բազում կողոպուտ՝ և քաղաքին մէջ գտնուած խալդի և Բագրարդուս դիցանդրիներն գերեց¹։ Սուսա զայս լսելուն մեծերու ներկայութեամբ ինքզինքն դաշոյնով սպաննեց (714)։ Սարգոն Սուսա սունն իր գահուն վրայ հաստատեց և Սուսայի դաշնակիցներէն վրէժ լուծեց։ Թուրքիայ և Մոսորի երկիրներն ասպատակեց (713), Սարգոն Մելիտի կամ Մալաթիոյ թագաւորութիւնն կործանեց (712)։ Թագաւորն և 5000 զօրական գերեց և անդ ասորեստանցի կառավարիչ մը դրաւ²։

Սուսայի յաջորդեց (714) իր եղբայրն Արգիստիս Բ. սա նախ հպատակեցաւ Ասորեստանեայց, սակայն ապա մի քանի տարի վերջ Սարգոնի բանակն Քաղդէաստանի մէջ զբաղած ատեն՝ գլուխ վերցուց և իր եղբորմէն խլուած երկիրներն ձեռք անցուց, նոյն իսկ Մաննան իրեն հպատակեցուց, կուսմոխի թագաւորն Մուսուլուն ասպտամբեցուց։ Սարգոն 708ին Մուսուլուի վրայ գնաց, սակայն նա արդէն փախած էր։

Սարգոն 705ին սպաննուեցաւ իր Տուռաուքինի պալատին մէջ, ու իրեն յաջորդեց Սենեքերիմ (705-681)։ Արգիստիս զնսպաններ զընկելով Սենեքերիմայ՝ ձիու նուէրներով բարեկամութեան դաշինք կնքեց, հաւանականաբար հիւսիսի և արևմտեան զրացի իշխանութեան ոտնձգութիւններն ու սպառնալիցներն սկսած էին հարաւի մեծ պետութեան բարեկամութեան պէտք զգացնել։

Սենեքերիմ ընդլայնեց իր կայսրութիւնն, Ամիտի հիւսիսակողման Նիբուրի լեռան, Մալաթիոյ և Մաննայի վրայ ալ

գնաց ու անոնց երկիրներն ասպատակեց և զանոնք հնազանդեցուց։

Արգիստիսի յաջորդեց (685 ?) Ռուսաս կամ Սուսա Բ. (Սկայորդի ?) որոյ օրով Սենեքերիմայ երկու կրտսեր զակններն Սարասար և Աղրամէլէք՝ իրենց անդրանիկ և տարամայր (Բարեկոնացի) գահաժառանգ եղբոր Ասորտանի՝ նախանձելով՝ այս վերջնոյն ի Միջագետք գտնուած ժամանակ՝ սրով սպաննեցին իրենց հայրն Սենեքերիմի՝ Նիսուէի տաճարի մէջ աղօթած ատեն (681)։ Սարասար կամ Սանասար հօրն աթոռն բազմեցաւ։ Երէց եղբայրն Սարգոն կամ Ասուր Հատուգն ոճիրի լուրն աննկուն դարձաւ ու իր եղբարց դէմ ճակատելով յաղթեց ու զայնս հալածեց։ Ըստ ոմանց Սանասար պատերազմին մէջ ինկաւ, ըստ այլոց իր եղբոր հետ ի խալդիս ասպատանեցաւ (Խոր. և Դ. Թագ լիթ. 37³)։

Ասուրդան չյանդգնեցաւ սահմանազուխն անցնել, դարձաւ ու իր հօր աթոռն բազմեցաւ։

Սուսա Բ. պալատներ կը շինէ լեռանց զագաթներն, որ երկրիդի նշան մ'է գիւղարար և Արաքսի աւազանին մէջ Սկիւթացի բօրացած էին, և պարբերաբար կ'ասպատակէին Ռարսիսի և Մաննան, նոյն իսկ Մաննայի մի քանի գաւառաց տիրած էին։

Ասուր Հատուգն օրով (681-668) կիսմերեանք ևս սկսած էին զօրանալ Ասուր Հատուգն զանոնք յայնկոյս Ալիսի մղեց։ Ասուր Հատուգն նուաճեց և Սուրիական իշխանութիւններն։

Սկիւթացիք 678ին Մաննացուց նիզակակցութեամբ Ասորեստանեայց դէմ ելան, սակայն Որմիոյ լճին հիւսիսակողմն Ա-

և Նուաթի քաղաքի վէմ բարի ոգւոյ որու իբրև օձի շար լեռներու մէջ բերանը բաց է։

1. Կերևի թէ խալդեանց ժամանակ որպէս և կոսպաշտ Արշակունեաց գարերուն Տարօնն (Մու-

սասիր) կրօնական մեծ կեդրոն մ'էր և այդպէս քնաց մինչ Քրիստոնէութիւն։

2. Սուսայի արարքներն արձանագրուած են ի խորասպատ։

3. Ըստ Խորենացույ ի Սանասարայ սերեալ են Աղմնեաց քնակիչք, իսկ յԱղրամէլիայ Արբու-նիք և Գնունիք։

սուր Հատտոնի բանակէն յետս մղուեցան։ Աւելի վերջերն Սկիւթացոց Բասթառիթի թագաւորն՝ Մարաց, Ուրարտեանց, Ման-նացոց հետ նիզակակցելով Ասորեստանեայց վրայ գնաց, Ասուր Հատտոն իւր աղջիկն Սկիւթացի թագաւորիկներէ միոյն Բարբաթուլայի կնութեան տալով՝ հաշտու-թիւն կնքեց։

Ասուր Հատտոն՝ զԲաբելոն զոր իր հայրն կործանած էր՝ վերականգնեց (զի մայրն Բաբելացի էր), նիւոէն զարդա-րեց, իշգիւտոսի տրեց և մեռաւ 668ին։ Ուրսա Բ.ի կը յաջորդէ իր զաւակն Էրիմինա (675)։ սա որեւէ արձանագրու-թիւն չունի, Ասորեստանեայց քարեկամ կը թուի, հաւանականաբար սորա օրով տեղի ունեցած է ի Խալդէա արևմտից եկող զաղուծիւն մուտքն, զոր մենք փոխ-զացոց ցեղակից Արմէններ կը համարինք, ինչպէս ըսինք։ Ասոնք հաւանականաբար ի կրիմիերեանց կամ Գումրաց հալածուե-լով դէպի Խալդէա սկսան մտնել, որոյ կառավարութիւնն արդէն այնչափ տկա-րացած էր։

Պատմագիրք Արմէններու մուտքն խա-ղաղ և առանց զէնքի դանդաղ ներմու-ծում մը կը համարին. կարելի չէ մեզ ընդունիլ առանց որեւէ ընդհարման մուտք մը, զի այդ եկերն վերջապէս բնիկ Ժո-ղովրդեան տեղն կը բռնէին, հաւանա-կանաբար եթէ ոչ մեծ պատերազմներու, զոնէ ներքին յուզմանց պատճառ եղան, որով և երկրի կառավարութիւնն աւելի տկարացաւ. իրաց այս վիճակին մէջ կը բացասորուի Էրիմինայի որեւէ արձանա-գրութիւն չի գոյուլն։

Ուրսա Գ. կը յաջորդէ (670)՝ Էրի-մինայի։ Սա մեհնաններ և պալատներ կը շինէ, որ նշան մ'է թէ յուզմունք զաղար գտած են, ու երկրի իշխանն պէտք զգա-ցած է նորեկ տարրի գալստեամբ յառաջ եկած աւերներն շէնցնել։

Ուրսա Գ. Ասորեստանցոց Ասուր Բա-նի Բալ արքային (668—626) դնպանու-թիւն զրկելով (668) կը դաշնակցի. սա ցոյց տայ թէ տկար էր իւր երկրի կա-

ռավարութիւնն և Ասորեստանեայց օժան-դակութեան կը կարօտէր։ Ասուր Բա-նի Բալ իր մի արձանագրութեան մէջ կ'ըսէ թէ՝ Սարիտուրիտի հայրն (Ռուսաս) իր հօր (Ասուր Հատտոնի կամ Ասուրտանի) բա-րեկամութիւն յայտնած էր¹։

Խալդէոյ հիւսիս արեւելեան Սկիւթական ցեղն՝ Աքքանագեանք՝ ծանօթ են արդէն մեզ, այս ատեններն կը հանդիպինք Աք-սոսի հովիտէն եկած և մի այլ Սկիւթա-կան զաղուծի՝ Շակերուն՝ աւելի արեւ-մուտք կուր գետի աջակողմն հաստա-տուած, որք իրենց Գագու կամ Գոգ (Գովք) թագաւորի անուամբ Գոպարք (Գու-գայարք) անուանեցան, և իրենց երկիրն այդ անունն առաւ։ Այս ցեղի մի այլ հա-տուածն աւելի արեւելք կը գտնուէր և ու-րոց բնակութեան զաւառն Շակաճէն կո-չուեցաւ։

Կ'երեւի թէ Գոգ կ'իշխէր Ռովսայ, Մու-սովքայ և Թորելայ երկրաց վրայ։ Շատ հաւանական է որ Գոգ մեծ յաղթութիւն մը տարած է և Ասորեստանեայց վրայ, և կամ Սկիւթացոց Բասթառիթի թագա-ւորի 678ի արշաւանաց ատեն սա անոր նիզակակից էր և մեծ սարսափ ներգոր-ծած է Ասորեստանեայց և Հրէից և որով այս վերջնոց մարգարէներուն նիւթ մա-տակարարած է իբր Ասորեստանի սպառ-նացող մի հօր զօրութիւն (Եզ. 1Ը. և իթ.)։

Գոգի յաջորդած են իւր երկու որդիքն Սուրադի և Պարիտիա, որք մերժեցին հը-պատակիլ Ասորեստանեայց, որոց վրայ գնաց Ասուր Բանի Բալ (660), և ատենց 75 ամրոցներն գրաւեց ու զիրենք գերի բռնելով նիւոէ բերաւ։ Ասուր Բանի Բալի այս արարքն Սկիւթական ցեղերն մեծա-պէս զրգոեց։

Այս ատեններն Մաննայի Ախսիրի Թա-գաւորն ապստամբեցաւ Ասուր Բանի Բալ

1. «Սարիդուրիս Ուրարտիոյ թագաւորն որուն հարցն թագաւորք՝ իմ հօր եղբայրութիւն յայ-տարարած էին»։

դէմ, երբ սա Եգիպտոս կը գտնուէր, սակայն ապա չարաչար յաղթուելով իր Իզերդու քաղաքն թողուց և ամուր տեղեր ապաստանեցաւ։ Ասուր Բանի Բալ երկիրն անտէր գտնելով Հիմնայատակ քանդեց ու Մաննացւոց կանխաւ իւր հարց օրով իրենցմէ առած Պատտերի վիճակն ետ առաւ ու հեռացաւ։ Ախարի երեան ելնելուն ժողովուրդն զանի սպաննեց և զաւակն Ուալլի անոր տեղ դրաւ։ Սա իւր մի աղջիկն Ասուր Բանի Բալի կնութեան տուաւ։ Մաննացիք Ասորեստանցւոց գործած անգթութեանց համար արհամարհանք սկսան մշակել անոնց դէմ։

Ուրսա Գ. յաջորդն Սարիդուրիս Գ. իր հօր քաղաքականութեան հետեւեցաւ, հաշտ գնաց Ասորեստանեայց հետ, իր զահակալութիւնն ծանուցանելու համար ղեկավարներ և ընծայներ ղրկեց Ասուր Բանի Բալի (645)։

Սարիդուրիսի կը յաջորդէ (620) իւրիսան՝ վերջինն խալդեան Թագաւորաց, որոյ իշխանութիւնն Երասխոյ հիւսիսակողմ ամփոփուած էր, իրեն մայրաքաղաք ունենալով Լուրիտինի՝ ինչպէս իր մէկ արծանագրութիւնն կը ցուցնէ։ Կ'հրեայ թէ ի փոքր Հայոց եկող Արմէններն զրաւած էին արդէն Արեւմտեան, և խալդիան սկսած էր Արմէնիա ըլլալ։

Սարիդուրիսի օրով արդէն հիւսիսի Սկիւթական ցեղերն (Աքքանագեանք, Շակք) սկսած էին զբաղուիլ ընդդէմ Ասորեստանեայց, որոնք իրարու հետ միանալով՝ և զուգէ նոր զաղութներ ևս ընդունած ըլլալով՝ իրենց Մայր հայրենիքէն, իբր հեղեղատ մը ամբողջ խալդեան, Ասորեստանն, փոքր Ախարի, Սուրիան կը ծածկեն, բոլոր ծանօթ աշխարհի կը տիրեն, ու այդ երկիրներն կ'աւերեն։ Հարկ է կանգ առնել ու ներկայացնել զանոնց ու իրենց աւերներն և յառաջ քան զայս տամք մեր ուսումնասիրած շրջանի խալդեան և Ասորեստանեայց Թագաւորաց ժամանակագրական ցուցակն ըստ Վէպէտի և Մասբերոնի։

Արամէ 860-843
Լութիպրին 843-835
Սարիդուրիս Ա. 835-820
Խաբուինիս 820-805
Ասուրնագիրարալ 885-860
Սաղմանասար Գ. 860-825
Շամաի Թամանդ 825-812
Թամանիտառի Գ. 812-783
Մենուաշ 805-780
Արգիստիս Ա. 780-755
Սարիդուրիս Բ. 755-730
Ուրսա Ա. 730-714
Արգիստիս Բ. 714-685
Ուրսա Բ. 685-675
Էրիմինա 675-670
Ուրսա Գ. 670-645
Սարիդուրիս Գ. 645-620
Իրքիաս 620-600 ?
Սաղմանասար Գ. 783-772
Ասուրզան Գ. 772-754
Ասուր Նիրարի 754-745
Թագաթ ֆաղասար Գ. 745-727
Սաղմանասար Ե. 727-722
Սարգոն Բ. 722-705
Սենեքերիտ 705-681
Ասուրհատտոն 681-667
Ասուր Բանի Բալ 667-625
Ասուր Էթիլիանի 625-620
Սինշանիսըուն կամ Սառակոս 620-608

Ն. ՏԱՂԱԽԱՐԵԱՆ

Շարայարեի

Երբանիկ է նա որ ընթերցման արժանի գործեր կը տեսնէ։

Յանալգնութեամբ՝ ամէն բանի ձեռք կըրնայ զարնուիլ՝ բայց ամենայն ինչ չի կրնար ըլլուիլ։ (Նափու. Ա.)

Մեծ հաւատք մը՝ մեծ յոյս եւ մեծ ալ սէր կը ծնանի։ (Մէն Ժիւր)

Քաղաքատուեթիւնը կ'արհամարիւ մահր՝ յանդգնութիւնը՝ կ'արհամարիւ թէ մահր եւ թէ կեանքը։ (Թումնագէոյ)

Ո՛վ որ փուշերէ կը վախէ՝ չի կրնար վարդեր ժողովել։

Քաղաքավարութիւնը զարդ է եւ պոսկ համեստ անձանց։